

نقش آفرینی بانوان شیعه در گسترش علوم اسلامی بعد از انقلاب اسلامی

مرجان سادات حر^۱

مریم توانایی^۲

چکیده

گسترش علوم بر پایه آگاهی‌ها و توانمندی‌ها استوار است. گسترش علوم اسلامی نیز نیازمند آگاهی از متون دینی و توانمندی تطبیق متون دینی بر مسائل نوظهور است. آنچه در گذر زمان اتفاق افتاد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی بیشتر شکوفا شد، توانمندی بانوان در به‌کارگیری متون دینی برای حل مسائل خانوادگی، اجتماعی و بحث‌های بنیادین علمی بود. فضای به وجود آمده بر باور نادرست برخی از دست‌اندرکاران آموزش و پژوهش علوم دینی غلبه پیدا کرد و زن افزون بر وظایف مدیریتی و تربیتی در محیط خانه، به فعالیت علمی روی آورد. نقش آفرینی بانوان در گسترش علوم اسلام برای افراد درون مرزی و برون مرزی قابل ملاحظه است. نگارش کتاب و مقاله، تأسیس حوزه علمیه، تدریس، تبلیغ در عرصه بین‌الملل، ترجمه متون دینی به فارسی و زبان‌های روز دنیا، همگی نمونه‌هایی از شکوفایی استعداد زنان در محیط انقلاب اسلامی است. یافته‌های تحقیق در بین زنان ایرانی نشان می‌دهد فعالیت درون مرزی بانوان ایرانی بیشتر از نقش آفرینی آنها برای خارج از مرزهای ایران بوده و بعد از تألیف، بیشترین نقش آنان به ترتیب در عرصه تدریس، ترجمه، تأسیس حوزه و تبلیغ بوده است. کلیدواژه: نقش آفرینی زنان شیعه، فعالیت‌ها، علوم اسلامی، انقلاب اسلامی.

مقدمه

اسلام تمام افراد یک امت را مسئول گسترش اسلام و سربلندی جامعه می‌داند.^۳ زنان نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند و در بسیاری از عرصه‌ها نه تنها از مردان عقب نماندند بلکه حتی در مواردی گوی سبقت را از مردان ربودند. در صدر اسلام بانوان فرهیخته‌ای به دفاع از اسلام و گسترش آن پرداختند. حضرت خدیجه (س) و بانو سمیه آزار مشرکان را تحمل و تمام هستی خود را فدای اهداف پیامبر کردند تا چهره واقعی اسلام نمایان گردد.^۴ حضرت فاطمه (س)، پس از رحلت رسول خدا (ص)، در انتقاد از حکومت و دفاع از اسلام ناب محمدی

۱. معاون پژوهش و استاد مدرسه علمیه جامعه النور اصفهان، marjansadathor@yahoo.com.

۲. طلبه پایه چهارم مدرسه علمیه جامعه النور اصفهان، کارشناس ارشد معماری و استاد دانشگاه.

۳. احزاب، آیه ۳۵، توبه آیه ۷۱.

۴. ابو محمد عبدالملک بن هشام، سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۲۱۱.

نقش اساسی ایفا کرد. «ام سلمه» در واقعه غصب فدک، دلیرانه در برابر خلیفه ایستاد.^۱ برخی زنان مانند «رمله» خانه وسیع خود را در اختیار پیامبر (ص) قرارداد تا محلی باشد برای ملاقات پیامبر با هیئت‌های مختلف^۲ و نگهداری اسرا.^۳ تلاش «ام رومان» برای مسلمان کردن فرزند خود^۴ و مسلمان شدن افرادی از طایفه بنی سلیم به دست بانو «خنسا» ستودنی است.^۵ از آغاز اسلام زنان در عرصه تعلیم و تعلم حضور داشتند. آموختن کتابت توسط «لیلی بنت عبدالله قرشی»^۶ و جمع‌آوری قرآن توسط «ام ورقه» نمونه‌هایی در این زمینه هستند.^۷ این گونه فعالیت‌ها در همه دوران وجود داشته و زن مسلمان در انقلاب هم درخشیده است.

پنجاه درصد انقلاب ما مرهون تلاش زن‌هاست.^۸ با تلاش آنان پیروزی انقلاب، جنگ تحمیلی و دفاع هشت ساله به نتیجه رسید.^۹ بعد از انقلاب، مسیر حرکت بانوان تغییر زیادی کرد و به سمت رشد، فهم علمی و فایده بخشیدن به معنای واقعی کشیده شد.^{۱۰} یکی از عرصه‌هایی که زنان وارد شدند، عرصه علوم اسلامی یا^{۱۱} معارف اسلامی و به بیان دیگر^{۱۲} اصول و فروع اسلام است. پیرامون شناسایی فعالیت‌های ارزشمند بانوان، طرح "جایزه جهانی گوهرشاد"^{۱۳} به مدت دو سال است که آغاز به کار کرده است تا فرصتی برای شناخته شدن زنان ایرانی و غیر ایرانی و معرفی خدمات سازنده آنها فراهم گردد. هدف از این جایزه تجلیل از بانوان فرهیخته در حوزه‌های مختلف مقاومت و بیداری اسلامی، فرهنگی، عمران، پزشکی، علمی، آموزشی و پژوهشی است. مقاله‌ای نیز تحت عنوان «چهره‌های فعال بانوان شیعه تبعه خارج از کشور»^{۱۴} نوشته شده و در آن ده نفر از بانوان شیعه که عضو شبکه جهانی زنان مسلمان نیز می‌باشند در حد خیلی مختصر معرفی شده‌اند. از این تعداد، سه نفر در عرصه علوم اسلامی تألیف دارند و فعالیت‌های مابقی در حد شرکت در نشست، همایش، تدریس و فعالیت‌های سیاسی بوده است. با توجه به اینکه شناسایی بانوان ایرانی و فعالیت‌های آنان در عرصه علوم اسلامی

۱. شیخ عباس قمی، سفینه البحار، ج ۱، ص ۶۴۲.

۲. الهاشمی البصری، محمد بن سعد، الطبقات الکبری، ج ۱، صص ۲۹۹-۳۱۶.

۳. واقدی، محمد بن عمر، مغازی، مترجم، محمود مهدوی دامغانی، ج ۲، صص ۳۸۷-۷۴۲-۷۵۲.

۴. بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، ج ۱۰، ص ۱۰۱.

۵. حجر العسقلانی، احمد بن علی، الإصابه فی تمییز الصحابه، تحقیق عادل احمد عبد الموجود و علی محمد معوض، ج ۸، ص ۱۱۰.

۶. الهاشمی البصری، محمد بن سعد بن منیع، همان، ج ۸، ص ۴۵۸.

۷. سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۲۵۰.

۸. بانکی پور فرد، امیرحسین، نقش و رسالت زن، ج ۵، ص ۳۳، برگرفته از بیانات آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۶۴/۱۱/۴.

۹. همان، ص ۴۳.

۱۰. همان، ص ۲۲۶.

۱۱. معین، محمد، فرهنگ معین، ج ۴، ص ۳۱۳۹.

۱۲. مطهری، مرتضی، آشنایی با علوم اسلامی، ص ۱۶.

۱۳. <https://www.goharshad.aqr.ir>

۱۴. اعظم رام پناهی، ناهید، چهره‌های فعال بانوان شیعه تبعه خارج از کشور، فصلنامه بانوان شیعه، شماره ۲، ص ۲۳۱، زمستان ۱۳۸۳.

به صورت مکتوب و در مجموعه ای مجزا، کار نشده است این مقاله باهدف لزوم بازنگری به ارزش‌های سازنده زنان به شناسایی و نقش‌آفرینی آن‌ها در عرصه‌های مختلف دینی، بعد از انقلاب اسلامی می‌پردازد. بانوان زیادی در گسترش و رشد علوم اسلامی بعد از انقلاب به شکل‌های مختلفی از جمله تبلیغ و تدریس نقش داشته‌اند، اما از آنجایی که دسترسی به زندگینامه و فعالیت‌های این بزرگواران بسیار مشکل و گاه غیر ممکن بود در این مقاله به معرفی برخی زنان ایرانی که دارای اثری مکتوب هستند، پرداخته شده است.

ازجمله زنان و فعالیت‌های درون‌مرزی و برون‌مرزی آن‌ها به شرح ذیل است:

زنان و نقش درون‌مرزی

بانو مجتهد امین (۱۲۷۴ ش - ۱۳۶۲ ش)

سیده خانم امین بنت حاج سید محمدعلی ملقب به امین‌التجار از نوادگان خاندان خاتون‌آبادی در اصفهان متولد شد.^۱

از دوران کودکی عنایات خاص حق‌تعالی و گرایش به حقیقت در فطرت و وجودش آشکار بود. والدین او به هنگام رسیدن به سن تحصیل معلمی عالم، مؤمن و بی‌نظیر برای او انتخاب کردند. در سن ۱۵ سالگی به ازدواج حاج میرزا آقا معروف به معین‌التجار درآمد و در کنار امور مربوط به خانه و خانواده به تحصیل علم، عرفان و خودسازی پرداخت تا اینکه در ۲۰ سالگی به تکمیل تحصیلات عربی، صرف و نحو، فقه و اصول مشغول شد و در سن چهل سالگی به درجه اجتهاد رسید. پس‌ازاین مرحله بانو مشتاق به آموختن اندیشه‌های خود به دیگران و تألیف بیش از ۱۵ جلد کتاب شد. برخی تألیفات ایشان عبارت‌اند از:

- مخزن العرفان

- سیرو سلوک درروش اولیا و طریق سیر شعرا

- معاد یا آخرین سیر بشر

- اخلاق و راه سعادت

- اربعین الهاشمیه

- مخزن اللالی فی مناقب مولی الموحدين^۲

۱. علویه همایونی، زینت السادات، زندگی بانوی ایرانی، ص ۲۶۷.

۲. همان، ص ۲۷۲-۲۷۴.

تألیفات ایشان بیشتر در زمان قبل از انقلاب بوده و تنها کتاب «مخزن اللثالی» بعد از انقلاب و دوماه قبل از پایان عمر این بانوی بزرگوار به اتمام رسیده است.^۱

سرانجام این بانوی بزرگوار بعد از سال ها تلاش خالصانه در (۲۳ خرداد ۱۳۶۲) بانو مجتهد امین به ملکوت اعلی پیوست.^۲

زینت السادات علویه همایونی (۱۲۹۶ ش - ۱۳۹۵ ش)

بانو زینت السادات علویه همایونی فرزند سید رحیم همایونی در سال ۱۲۹۶ ه.ش در اصفهان به دنیا آمد. وی تحصیلات ابتدائی خود را نزد مادر آغاز کرد و از سال ۱۳۱۳ ه.ش برای ۵۰ سال از شاگردان ویژه و برجسته بانو امین بود. در این دوران به فراگیری قرآن، جامع المقدمات، صرف و نحو و اسرارالحکم سبزواری اهتمام ورزید.

او علاوه بر بانو امین، در محضر اساتید دیگر نیز شاگردی کرد، از جمله ادبیات عرب و منطق را نزد «حیدر علی محقق» آموختند. مدتی نیز محضر «صدر کوپایی» منطق، شرح منظومه ملاهادی سبزواری، مغنی، معالم و شرح لمعه را خواند و نزد «آیت الله نورالدین اشنی» به خواندن اسفار اربعه ملاصدرا پرداخت.

زینت السادات همایونی در سال ۱۳۴۳ ه.ش در امتحان طلاب در مدرسه سپهسالار شرکت کرد؛ و بعد از آن در دانشکده وعظ و تبلیغ تهران (دانشکده الهیات کنونی) نیز ثبت نام کرد و در امتحان ورودی آنجا نیز پذیرفته شد. گفته می شود تا دو سال او تنها زنی بود که در میان طلاب مرد در کلاس ها شرکت می کرد.

ایده تأسیس مدرسه ای برای بانوان که در آن علوم دینی تدریس شود (همان حوزه علمیه بانوان) بعد از تجربه تحصیل در تهران به ذهن بانو همایونی رسید. او این ایده را با استادش بانو امین در میان گذاشت. ایده تأسیس مدرسه علوم دینی بانوان با ایده تأسیس دبیرستانی دخترانه که معلم مرد نداشته باشد، به هم پیوند خورد. بانو امین با ورقه اجتهاد خود برای هر دو مدرسه مجوز گرفت. مجوز مدرسه دینی بانوان با عنوان جواز تأسیس کلاس قرآن و رساله صادر شد. این نام به این دلیل بود که تا پیش از این مدرسه ای با این ماهیت سابقه نداشت.

دبیرستان دخترانه امین و مکتب فاطمه (س) در سال تحصیلی ۴۵-۱۳۴۴ تأسیس شدند. پس از آن بانو امین کلیه امور مربوط به مکتب را به بانو همایونی واگذار کرد. بانو همایونی به جز مدیریت و تدریس در مکتب فاطمه، مسئولیت مدیریت دبستان نرجس - مدرسه ای ملی و دینی که آقای فیروزیان تأسیس کرده بود - را هم بر عهده داشت. صاحب امتیاز و مدیرمسئول مدرسه گلستانیان نیز بود که خیلی زود از این سمت استعفا داد و ترجیح داد به کار ترجمه و تألیف پردازد.

۱. ریاحی، محمد حسین، تجلی فرزاندگی (سیری در آثار و احوال فکری و تربیتی بانو مجتهد سیده نصرت امین، نشریه فرهنگ اصفهان، بهار ۱۳۸۷، شماره ۳۹.

۲. جمعی از محققین، فریده عصر، ص ۱۰۲-۱۰۳.

زینت السادات همایونی در سال ۱۳۸۸ ه.شبه عنوان چهره ماندگار جمهوری اسلامی ایران انتخاب شد. همچنین در سال ۱۳۹۰ ه.ش در همایش امینه امین که در اصفهان برگزار شد، از مقام او تجلیل شد. آیت الله خامنه‌ای، رهبر جمهوری اسلامی ایران، در پیامی که برای این همایش ابلاغ کرده بود، بانو همایونی را از مفاخر جامعه زنان ایران اسلامی خواند.

بانو همایونی در تاریخ ۱۳۵۵ ه.ش از جانب بانو امین اجازه روایت دریافت کرد.

از آثار بانو همایونی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ترجمه اربعین الهاشمیه اثر بانو امین

- زن مظهر خلاقیت الله

- ترجمه بخشی از اسرارالآیات ملاصدرا

- عشق ذوی القربی؛ درباره حضرت زهرا (س)

- نسیم ولایت؛ درباره حضرت علی (ع)

- زندگانی بانوی ایرانی؛ درباره بانو امین

- سفرنامه؛ زندگی نامه خود

سرانجام این بانوی مجتهد، روز پنجشنبه ۱۰ تیرماه ۹۵ در سن ۹۹ سالگی بر اثر کهولت سن در اصفهان درگذشت.^۱

بہجت افراز (۱۳۱۲ش)

بہجت افراز رشته زبان و ادبیات عرب را تا مقطع لیسانس در مدرسه عالی ترجمه (دانشگاه علامه طباطبائی) گذراند. وی ۱۸ سال مدیر اداره اسرا و مفقودین هلال احمر بود و لقب ام‌الاسراء توسط شهید ابوترابی به ایشان داده شد. همچنین دو خواهر ایشان توسط منافقین ترور شدند (شهید رفعت افراز و شهید دکتر محبوبه افراز). ترجمه کتاب «جایگاه زن در اسلام» تالیف کتابهای «چشم تر»، «ام‌الاسراء» و شرح وظایف اداره اسراء و مفقودین جمعیت هلال احمر از آثار وی می‌باشد.

مبارز قبل از انقلاب در ملی شدن صنعت نفت و انقلاب اسلامی؛ خیر مدرسه ساز؛ دبیر مدرسه رفاه، بازنشسته آموزش و پرورش؛ کار آفرین نمونه و کسب عنوان پیشکسوت نمونه از وزیر کار، رفاه و امور اجتماعی؛ دریافت لوح تقدیر از سازمان اوقاف و امور خیریه؛ فروش منزل شخصی و وقف آن برای مدرسه. مدیر مجتمع آموزشی

۱. ر.ک: علویه همایونی، زینت السادات، سفرنامه علویه همایونی، اصفهان، انتشارات گلبهار، ۱۳۸۷، چاپ اول

زنان و نقش برون مرزی

از آن جایی که نگارش کتب دینی و ترجمه ذخائر معارف و علوم اسلامی به زبان های غیر فارسی، می تواند در گسترش اسلام برای سایر اقوال و ملل مؤثر باشد به نقش آفرینی زنان در این عرصه به عنوان نقش برون مرزی پرداخته می شود.

فریده مهدوی دامغانی (۱۳۴۲ ش)

خانم فریده مهدوی دامغانی فرزند احمد مهدوی دامغانی در تیرماه سال ۱۳۴۲ ه.ش در شهر تهران در خانواده ای اهل دانش و متدین چشم به جهان گشود. او که پدرش نویسنده و پژوهشگری موفق و متخصص در ادبیات عرب بود از کودکی مورد پرورش پدر قرار گرفت.

تحصیلات عالی را در زمینه مطالعات ادبیات اروپایی قرون وسطی در اروپا ادامه داد. او به پنج زبان زنده دنیا فارسی، انگلیسی، فرانسه، ایتالیایی و اسپانیایی مسلط است و بدین وسیله کتاب های فراوانی را در جهت گسترش اسلام ترجمه کرد. تعداد این کتاب ها به بیش از ۶۰۰ جلد می رسد. غالب این کتاب ها در زمینه ادبیات کلاسیک و میراث دینی و ادبی جهان و کتب عرفانی است. ایشان همواره در پی ترجمه متونی بوده که همراه با پیام الهی و معنوی باشد و کسب رضایت خداوند متعال و مهر قبولی امام عصر بر آثارشان باشد. از جمله این کتب می توان به کتب زیر اشاره کرد:

- دعا های کامل، ندبه، توسل عرفه و فرج به انگلیسی و فرانسه

- اصول کافی شیخ کلینی به فرانسوی در چهار جلد

- گزیده نهج البلاغه به فرانسه و اسپانیایی

- بانوی بزرگ عالم (فاطمیما) اثر آنی کرکو

- صحیفه سجاده به فرانسوی

- زن در تصوف و عرفان اسلامی اثر آن ماری شیمیل.^۱

مریم بیاتریس یونسی (۱۳۴۷ ش)

مریم بیاتریس یونسی معروف به سمیه یونسی تابعیت ایرانی و ساکن ایران^۲ در سال ۱۳۴۷ ش در شهر توکومان آرژانتین به دنیا آمد. تحصیلات خود را در سال ۱۳۶۷ ش، در دانشگاه ملی شهر توکوما در رشته مهندسی ساختمان آغاز کرد ولی در سال ۱۳۶۸ ش، از ادامه تحصیل در دانشگاه انصراف داده و به منظور تحصیل علوم دینی به کشور ایران عزیمت نمود.

۱. قابل دسترسی در وبسایت <http://fa-mowikipedia.org/wiki/> و مصاحبه تلفنی در تاریخ ۹۶/۵/۲۰.

۲. اعظم رام پناهی، ناهید، چهره های فعال بانوان شیعه تبعه خارج از کشور، فصلنامه بانوان شیعه، شماره ۲، ص ۲۳۱، زمستان ۱۳۸۳.

مطالعه کتاب‌های دانشمندان شیعه که به زبان اسپانیولی ترجمه شده بود، مانند: توضیح المسائل امام خمینی، حقوق زن در اسلام، انگیزه‌ای می‌شود که او برای فراگیری معارف دینی به ایران سفر کند.

در جامعه الزهرا به مدت دو سال زبان فارسی را فرامی‌گیرد و پس از دو سال و نیم تحصیل و گذراندن مراحل مقدماتی دروس حوزه، به آرژانتین برمی‌گردد. مدتی در آرژانتین به تبلیغ می‌پردازد و سپس برای ادامه تحصیل به ایران بازگشته و کارشناسی ارشد خود را در رشته شیعه شناسی به پایان می‌رساند.

پاسخ‌گویی به نیاز جامعه شیعه در کشور اسپانیا به ترجمه کتاب‌های اسلامی و شیعی و نیز پاسخگویی به تقاضای برخی از افراد و سازمان‌ها مبنی بر ترجمه بعضی از کتاب‌ها به زبان انگلیسی و اسپانیولی انگیزه‌ای می‌شود که سمیه یونسی وارد ساحت پژوهش و قلم‌فرسایی شود و کتاب‌هایی با موضوعاتی از قبیل شیعه شناسی، سیره و ادله خلافت امام علی (ع) و ... به زبان اسپانیولی ترجمه کند.

او علاوه بر پژوهش در آرژانتین، شیلی، ونزوئلا، عربستان، سوریه فعالیت تبلیغی داشته است.

سایر فعالیت‌های ایشان به اختصار عبارت‌اند از:

- همکاری مستمر با مجمع جهانی اهل‌البیت (ع)
- برگزاری مسابقه بین‌المللی بین کشورهای امریکای لاتین و اسپانیا پیرامون حضرت فاطمه زهراء (س)
- پاسخ به شبهات مطرح شده از سوی وهابیان از طریق اینترنت.
- راه‌اندازی صفحه اینترنت بخش اسپانیولی استاد حسین انصاریان.
- همکاری در تأسیس و راه‌اندازی مؤسسه فرهنگ و علوم اسلامی «الغدير»
- تعامل و همکاری با رادیو معتبر کشور ونزوئلا^۱
- نویسنده مجله اسپانیولی ثقلین، از اعضای هیئت تحریریه در مجله اسپانیولی کوثر^۲

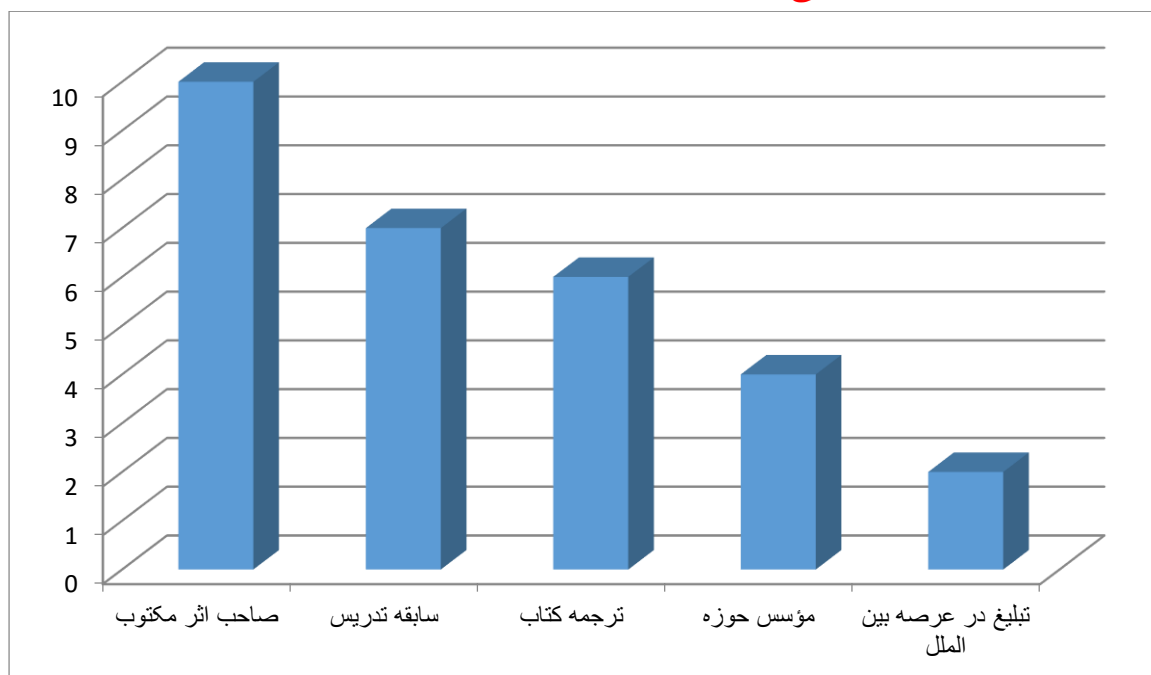
نتیجه‌گیری

با شناسایی و تبیین نقش سازنده زنان انقلابی مشخص شد که حضور و مشارکت زنان در تبیین و تقویت آموزه‌های دینی بعد از انقلاب از رشد کمی و کیفی برخوردار بوده است. نقش آفرینی آنان در پیشبرد اهداف اسلام نه تنها برای ملت ایران بوده، بلکه به بیرون از مرز ایران و برای سایر اقوام و ملل در قالب نگارش کتاب به زبانهای روز دنیا، ترجمه و تبلیغ انعکاس یافته است. از ۱۴ نفر بانویی که در این مقاله مورد شناسایی قرار گرفت ده نفر صاحب اثری مکتوب از جمله مقاله و کتاب بودند. ۷ نفر در عرصه تدریس فعالیت داشته و ۶ نفر به ترجمه

۱. research.atu.ac.ir/uploads/karname_۱۳۹۴.pdf

۲. اعظم رام پناهی، ناهید، چهره های فعال بانوان شیعه تبعه خارج از کشور، فصلنامه بانوان شیعه، شماره ۲، ص ۲۳۱، زمستان ۱۳۸۳.

متون دینی به زبان فارسی و یا غیر فارسی پرداختند. ۴ نفر به عنوان مؤسس حوزه علمیه شناخته شده و دو نفر با حضور خود در عرصه بین الملل به تبلیغ پرداخته اند.

نمودار نقش آفرینی بانوان مورد تحقیق در پیشبرد اهداف اسلام

فهرست منابع

۱. ابن هاشم، ابو محمد عبدالملک، سیره ابن هشام، تحقیق: مصطفی السقا و دیگران، قم، چاپخانه مهر، ۱۳۶۳.
۲. اعظم رام پناهی، ناهید، فصلنامه بانوان شیعه، شماره ۲، زمستان ۱۳۸۳.
۳. بانکی پور فرد، امیرحسین، نقش و رسالت زن، بی جا، انتشارات انقلاب اسلامی، برگرفته از بیانات آیت الله العظمی خامنه‌ای.
۴. بلاذری، احمد بن یحیی، انساب الاشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۷ه ق، ط الأولى.
۵. جمعی از محققین، فریده عصر، بررسی سیره‌ی علمی و عملی عالمه عارفه بانو مجتهدہ امین (ره)، نشر هستی نما، چاپ اول، ۱۳۸۹.
۶. حجر العسقلانی، احمد بن علی، الإصابه فی تمییز الصحابه، تحقیق عادل احمد عبد الموجود و علی محمد معوض، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵، ط الأولى.
۷. ریاحی، محمد حسین، تجلی فرزاندگی سیری در آثار و احوال فکری و تربیتی بانو مجتهدہ سیده نصرت امین، نشریه فرهنگ اصفهان، بهار ۱۳۸۷، شماره ۳۹.
۸. سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۲۱ ه ق، چاپ دوم.
۹. شیخ عباس قمی، سفینه البحار، مشهد، آستان قدس رضوی، چاپ سوم، ۱۴۱۶ ه ق.
۱۰. مطهری، مرتضی، آشنایی با علوم اسلامی، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۹ ه ش، چاپ ۲۶.
۱۱. مطهری، مرتضی، پیرامون انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۵۹.
۱۲. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، انتشارات زرین، ۱۳۸۲، چاپ اول.
۱۳. موسوی نژاد، سید علی، شجره طوبی، بانوی بافضیلت استاد فاطمه سید خاموشی (طاهایی)، نشر کومه، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۱۴. واقدی، محمد بن عمر، مغازی، مترجم» محمود مهدوی دامغانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۹.
۱۵. الهاشمی البصری، محمد بن سعد، الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، ط الأولى، ۱۴۱۰ ه ق.
۱۶. همایونی، علویه، زندگانی بانوی ایرانی، نشر نشاط، چاپ اول، ۱۳۸۲.
۱۷. وبسایت سازمان تبلیغات اسلامی، بابک راکخواه.

۱۸. www.hawzah.net
۱۹. www.goftman.ir
۲۰. Wikinoor.ir
۲۱. <http://rtis۲.vt.ac.ir/cv/shadinafisi>
۲۲. <http://pooyesh.whc.ir/>
۲۳. <http://fa-mowikipedia.org/wiki/>
۲۴. research.atu.ac.ir/uploads/karname_۱۳۹۴.pdf
۲۵. <http://www.isna.ir/news/>
۲۶. fa.wikipedia.org/wiki/انقلاب_۱۳۵۷_ایران، <http://pooyesh.whc.ir/>.
۲۷. <http://www.ibna.ir>
۲۸. <https://www.goharshad.aqr.ir>